

BRITANSKA POLITIKA „JEDNAKOG Odstojanja“ ILI „DVOSTRUKOG KOLOSEKA“

IZVESTAJ PREDSTAVNIKA JUGOSLOVENSKE VLADE
U IZBEGLIŠTVU O RAZGOVORU S MAJOROM PITEROM BOJOM

Decembra 1942.

3) Imam utisak da je Englezima malo stalo do toga što će srpski narod biti istrebljen i to bez ikakve stvarne koristi za naše saveznike. Izvesni Engleski servis želi da se naš narod goloruk baca na mitraljeze, što pretstavlja najobičniju avanturu, u koju naš narod ne sme da uleti. Naš narod nikada nije merio žrtve za svoju slobodu: ali ako se goloruk baci ponovo u avanturu Srbi će biti istrebljeni i ne znam kakva će biti korist od Jugoslavije makar se protezala i do Indije ako u njoj nema Srba. Mi svi ovde u inostranstvu nosimo teške odgovornosti i pred našim narodom i pred istorijom.

4) Poslednji je čas da Kraljevska vlada zauzme nedvosmislen stav i otvoreno po pitanju odreda Jugoslovenske vojske pod komandom đenerala Mihailovića i da ovaj stav svuda i na svakom mestu otvoreno i energično brani. Borba đenerala Mihailovića pretstavlja u stvari borbu srpskoga naroda za obnovu Jugoslavije.

Milion mrtvih palo je u ovoj borbi. Umesto priznanja, danas se đeneral Mihailović čak i od Servisa koji znaju njegov rad i koji su izdavali naređenja đeneralu Mihailoviću bez znanja Kralja i Vlade, stavlja na istu nogu sa Antoneskom i Nedićem, a sutra će se staviti u isti red i sa Pavelićem . . .⁻¹

A VII, K-164, Br. reg. 1—100.

¹ Jugoslovenska kraljevska vlada je neprekidno, koristeći i podršku Britanaca, pritiskala sovjetsku vladu da natera partizane na popuštanje u smislu stavljanja pod komandu D. Mihailovića.

Slobodan Jovanović je u razgovoru sa sovjetskim poslanikom Aleksandrom Jefremovičem Bogomolovom u Londonu 16. maja 1942. stavio do znanja da „komunistički vođi otvaraju socijalno pitanje usred rata“, čime slabe otpornu snagu Mihailovića prema neprijatelju. Pomenuo je da bi „komunistički odredi“ trebalo da se stave pod vrhovnu komandu generala Mihailovića. „Bogomolov je razumeo ovo izlaganje tako kao da mi želimo intervenciju sovjetske vlade kod Kominterne, pa je odmah odgovorio da sovjetska vlada ne prima na sebe nikakvu odgovornost za radnju Kominterne, i da ađ, uostalom, odnosi između generala Mihailovića i pojedinih partizanskih odreda naša unutrašnja stvar u koju Sovjeti ne žele da se mešaju. Podsetio je g. Slobodana Jovanovića da su na skorašnjem sveslovenskom kongresu pozvani svi Slaveni na borbu protiv Nemaca, i da je, osim toga, i sam Staljin odao hvalu svima partizanima bez razlike. Dalje od toga sovjetska vlada ne može, i neće da ide.“ (ASSIP, Izbeglička vlada 1941—1945, F — VII)

Tito je neprekidno snabdevaao Kominternu, a preko nje i sovjetsku vladu depešama o četničkoj kolaboraciji. Pre svega, Tito se pitao o uzrocima sovjetskog uzdržavanja od napada na četnike u sovjetskoj štampi. U drugoj polovini avgusta 1942. Kominternu ga je obavestila: „Našu depešu vi ste nažalost pogrešno protumačili. Nikakve zamjerke mi vama nismo stavljali. A nešto više od toga nije bilo

5. aprila 1943.

Britansko Ministarstvo inostranih dela dobilo je tekst onog govora koji ste vi držali dvadeset osmog februara ove godine na jednom lokalnom skupu. U tom govoru koji je sav ispunjen optužbama protivu britanske Vlade ima jedno mesto koje je privuklo njenu naročitu paž-

ni riječi. Vi uživajte kod nas potpuno drugarsko povjerenje. Naša pitanja imala bi jedini cilj — dobiti neophodna objašnjenja u vezi sa vašom posljednjom informacijom. Ukoliko sovjetski radio (iz političkih razloga) zasad ne spominje četnike, nije cjelishodno isticati da se borba vodi uglavnom sa četnicima. Sovjetsko javno mnijenje treba mobilizirati prije svega protiv okupatora, a četnike spominjati i raskrinkavati uzgred. Ovo naravno osnivati na podacima. Što se tiče vaše herojske borbe i njenih uspjeha, mi je svakako jako populariziramo i to baš u oblasti propagande što je najprirodnije.

(ACKSKJ, Fond ČKKPJ-KI 1942/323).

Poslanik kraljevske vlade u Moskvi (Kujbiševu) Stanoje Simić obavestio je 3. avgusta 1942. Vladu o promemoriji Komesarijata spoljnih poslova SSSR-a o kolaboracionističkoj delatnosti Mihailovićevih komandanata. Promemoriju je predao Lozovski u prisustvu Novikova. Lozovski je dodao da je to razlog „zašto me Višinski pitao pre nekoliko meseci da li Mihailović zaista hoće da se bori protiv Nedića i Nemaca i zašto sovjetska štampa ne pominje njegovo ime. Naglasio da nema samo Mihailović radio-vezu sa inostranstvom. Rekao sam mu da ću ovu tešku i neverovatnu optužbu, koja nije u saglasnosti sa izveštajima iz naše zemlje, dostaviti svojoj vladi" (AJ, 103—61).

S. Jovanović je pozvao D. Mihailovića 2. septembra 1942. da napadne neprijateljske komunikacije. „Britanska vlada izveštava me da je njen vrhovni komandant na Srednjem istoku đeneral Aleksander poslao vama lično telegram u kome je tražio da napadnete koliko vam bude mogućno neprijateljske komunikacione linije. Ja sam uveren da su neprijateljske linije u ovoj kritičnoj situaciji jako apterećene i da biste stalnim napadima mogli učiniti novu uslugu savezničkoj stvari." (AVII, reg. br. 12/1—20, k. 281) Međutim, Mihailović se nije odazvao.

Mihailović je od jeseni 1942. bio izložen pritisku svoje vlade, odnosno njenog predsednika S. Jovanovića i Britanaca da krene u borbu protiv okupatora. Približavala se invazija Francuske Severne Afrike, a na drugoj strani Mihailovićevom antiokupatorskom akcijom mogla se ublažiti sovjetska protivofanziva protiv Mihailovića diplomatskim putem. S. Jovanović je 25. septembra 1942. javljao svom ministru vojske: „Preduzmite sabotazu najvećeg mogućeg obima u cilju da se što više omete dotur materijala ka Solunu. Ovo je od naročite važnosti z&pštu savezničku stvar." (AVII, k. 281, reg. br. 12/1—22)

Vlada SSSR-a predala je „Ed-memoar" jugoslovenskoj vladi, 13. novembra 1942. u Kujbiševu u kojem stoji:

„U vezi aide-mémoire-a jugoslovenskog Poslanstva Str. pov. 38 od 28. oktobra t.g., Narodni Komesarijat inostranih dela saopštava da je sovjetska vlada, ao što je poznato, 14. oktobra 1942. godine dala izjavu o odgovornosti hitlerovskih zavojevača i njihovih saućenika za zverstva koja su izvršili u okupiranim smijama Evrope. U tekstu pomenute izjave naglašeno je da sovjetska vlada, aznavši za strašne zloćine koje su izvršili hitlerovci na teritoriji okupiranih zelalja u Evropi, između kojih i u Jugoslaviji, „izjavljuje javno najenergicnije i besompromisno da zloćinaćka hitlerovska vlada i svi njeni pomoćnici treba da iskusi 3 i iskusiće zasluženou surovu kaznu za zloćinstva koja su izvršili protiv naroda ovjetskog Saveza i protiv slobodoljubivih naroda na teritorijama privremeno okupiranim nemaćkom vojskom i vojskama njenih saveznika."

Po sebi se razume da se izjava sovjetske vlade odnosi na sve moguće hitleDvske zloćine ma kadā i ma gde oni bili izvršeni i na one činjenice o masovnim bijanjima stanovništva Jugoslavije iznete u aide-mémoire-u koje su izvršili Nemci i ustaše. Na taj način želja jugoslovenske viade praktično je realizovana i zadovoljena izjavama sovjetske vlade od 14. oktobra t.g.,

„Sovjetska vlada, osećajući duboko saućešće za stradanje jugoslovenskog aroda, koji je nedavno pineo i nove žrtve, o kojima saopštava jugoslovenska

nju. To je ono mesto gde kažete da su Italijani vaš jedini pravi izvor pomoći i potpore. Britanska vlada je uzela ozbiljno ovu tvrdnju i učinila mi je tim povodom oštre pretstavke. Britanska vlada je takođe jako uznemirena onim mestom gde izjavljujete da smatrate partizane, ustaše, muslimane i Hrvate kao vaše glavne neprijatelje i da ćete tek pošto svršite s njima obrnuti vaše snage protiv Italijana i Nemaca. Britanska vlada ne može nikako odobriti gledište po kome su glavni neprijatelji Jugoslavije njeni rođeni sinovi i to poglavito oni koji se bore protiv Nemaca i Italijana, a ne sami Nemci i Italijani.

Kako ste vi član jugoslovenske Vlade, britanska Vlada želela je da vam stavim na znanje da je potrebno da promenite stav kako prema Italijanima tako i prema onim Jugoslovenima koji se bore protiv neprijatelja, jer bi inače britanska vlada morala revidirati svoju dosadašnju politiku koja se sastojala u pomaganju vašeg pokreta s isključenjem svih drugih centara otpora u Jugoslaviji.

Primajući na znaje ovu pretstavku ja sam britanskoj Vladi svratio pažnju na vaše najnovije izveštaje u kojima vi poričete svaku saradnju s Italijanima i obeležavate partizane kao napadače na srpski živalj koji vi ne možete ostaviti bez odbrane. Za ustaše sam pomenuo

vlada svojim aide-mémoire-om, dala je širok publicitet tim groznim zločinima nemačko-talijanskih razbojnika.

Kujbišev, 13. novembra 1942. godine"

(AVII, EV, k. 275, reg. br. 3/7—1.)

O sovjetskim reakcijama Stanoje Simić obaveštava 20. februara 1943. svoje Ministarstvo inostranih poslova:

„Smatram da jedino što nije trebalo uraditi to je da Englezi govore ovde o odnosima između partizana i đenerala Mihailovića. Jedino što bi oni mogli i trebalo da učine, kao preduslov za svaki sporazum, to je da dignu svoj moratorijum za pokrete koji predstavlja đeneral Mihailović.

Situacija je sad takva da samo kraljevska vlada može svojom odlučnošću i potpunom nezavisnošću resiti celo to pitanje. Po mome mišljenju prethodne radnje Vlade bi imale biti:

1) narediti đeneralu Mihailoviću da kako zna i ume nađe načina da se sporazume sa partizanima;

2) da kraljevska vlada jasno odredi svoj stav prema onom delu našeg naroda koji se bori i kojega nazivaju partizanima;

3) da kraljevska vlada naredi đeneralu Mihailoviću da odmah stupi u aktivnu borbu protiv svih okupatora i izdajica.

Tek onda trebalo bi pregovarati da Predsedništvo vlade ili samo njegovo Veličanstvo lično dođu ovde.

Tek bismo se na taj način i uverili u ove situacije i dobili sređenu unutrašnju situaciju i mogli bi urediti nezavisniju spoljnu politiku i eventualno mi bili stožer novog reda na Balkanu a ne da dopustimo da budu to Turci.

Svaki drugi postupak značio bi samo gubljenje dragocenog vremena a ovde bi se dobio utisak da se želi nadmudrivanje.

Juče sam ponovo razgovarao sa Novikovom. Ruski stav ostaje uvek isti: smatraju da đeneral Mihailović ima sporazum sa Talijanima za borbu protiv partizana, što im se, kako on tvrdi, više ne odriče ni u Londonu. Partizanski pokret nije komunistički pokret nego narodni jugoslovenski. U Komitetu koji upravlja pokretom predstavljene su sve političke stranke u Jugoslaviji. Među njima ima mnogo pravoslavnih sveštenika da često skupovi liče na sednicu sinoda. To je pokret koji hoće borbu sa neprijateljem do pobede. To je ujedno i pokret koji potpuno izražava narodno raspoloženje koje je došlo do izraza 27. marta, a koje je unutra protiv svake reakcije."

da oni čine sastavni deo neprijateljske oružane snage i da su prema tome sukobi s njima neizbežni. Pored svega toga ja moram izjaviti da vaš govor od dvadeset osmog februara, akxTje tačno dostavljen, ne odgovara ne samo pogledima britanske nego ni pogledima jugoslovenske Vlade. Nemci i Italijani koji su rasparčali Jugoslaviju i oduzeli našem narodu slobodu jesu naši prvi i glavni neprijatelji. Protiv njih valja udružiti sve borbene snage Jugoslavije ostavljajući na stranu naše unutrašnje razmirice. Svaki građanski rat koji se vodi za vreme neprijateljske okupacije koristi samo neprijatelju i nikom više. Mi razumemo da je bilo prilika kada ste morali primiti borbu s partizanima, ali iz toga još ne sleduje da i saradnja s Italijanima protiv partizana može biti opravdana. U svakom slučaju vojnu pomoć Velike Britanije mi možemo tražiti samo za borbu protiv Nemaca i Italijana kao i njegovih satelita, ali ne i za međusobne sukobe. Ma koliko trenutno s pogledom na lokalne prilike italijanska potpora izgledala korisna, ona bi bila skupo plaćena ako bi zbog nje bila dovedena u pitanje ona mnogo važnija i dragocenija potpora koju nam Velika Britanija ukazuje. Ta vam je potpora mogla izgledati dosada nedovoljna, ali britanskoj Vladi nije oskudevala nikada dobra volja da vas pomogne. Veliko rastojanje između vas i britanskih trupa, oskudica prevoznih sredstava i potreba da se sve snage prikupe za operacije na Srednjem Istoku jedini su uzrok što su vaši opravdani zahtevi bili dosada ne potpuno zadovoljeni. .²

AVII K-165, Br. reg. 24/4—2.

² Britanski premijer je 29. marta 1943. uputio pismo Slobodanu Jovanoviću povodom izjave D. Mihailovića u selu Lipovu pored Kolašina, a u prisustvu britanskog pukovnika Bejlja, šefa britanske vojne misije pri štabu D. Mihailovića:

„Ekselencijo,

Imam čast da Vas izvestim da Vlada Njegovog Veličanstva postaje u ozbiljnoj meri uznemirena usled skorašnjih razvoja u jugoslovenskim stvarima i da oseća sve veću bojazan u pogledu na budućnost ako se ne preduzmu koraci da se postigne veće jedinstvo, ne samo među raznim elementima otpora u samoj zemlji, i među Srbima, Hrvatima i Slovencima, nego i među jugoslovenskim krugovima na strani. Ja sam potpuno svestan teškoća u vezi sa postizavanjem, za sada i pod sadašnjim okolnostima, jednoga definitivnog rešenja raznih problema koji sačinjavaju srpsko-hrvatsko-slovenački problem i ja ne želim da se pozabavim baš sa ovom stranom jugoslovenskih stvari u ovoj noti, sa izuzetkom da želim da kažem, ako mi se to dopušta, da, ukoliko mogu da prosudim, podeljenost misli i gledišta postaje sve jača, i da ovo, izgleda, čini da je teško postići odluke čak i o pitanjima manje važnosti u okviru Vlade Vaše Ekselencije.

2. Međutim, u ovoj noti želim da se pozabavim sa situacijom u samoj Jugoslaviji. Izveštaji koje je Vlada Njegovog Veličanstva primila od svog oficira za vezu sa deneralom Mihailovićem, i iz drugih izvora ne ostavljaju nikakve sumnje o tome da još i sada nema uopšte nikakve sloge među raznim elementima otpora, i da postoji i dalje stvarno stanje Građanskog rata između snaga četnika denerala Mihailovića s jedne strane, i drugih jedinica otpora s druge strane, i da se je u ovoj borbi deneral Mihailović udružio neposredno, ili posredno, sa Italijanskom okupacionom vojskom. Ove izveštaje, neke od kojih Vlada Njegovog Veličanstva, ranije, nije bila raspoložena da veruje, sada je potvrdio sam deneral Mihailović u jednom govoru koji je održao na jednom mesnom skupu na dan 28. februara, a o kome je podneo izveštaj pukovnik Beli koji je bio prisutan.

3. U toku ovog govora, deneral Mihailović je kazao da su Srbi sada ostali potpuno bez prijatelja, da ih Englezi, radi svojih sopstvenih strateških ciljeva, gone da preduzimaju operacije bez ikakve namere da im pomognu bilo sada bilo u budućnosti, da se Englezi sada bore do poslednjeg Srbina u Jugoslaviji. On je nastavio, da Englezi probaju da kupe srpsku krv po ceni beznacajne količine oružja, ali da on nikada neće uzeti učešća u ovoj besramnoj trgovini koja je tipičan primer tradicionalne engleske perfidije'. Daleko od toga da budu gosti, jugoslovenski Kralj i Vlada su stvarno zarobljenici Engleza. Oni su zarobljeni

TELEGRAM DRAŽE MIHAILOVIČA VLADI
KRALJEVINE JUGOSLAVIJE

Šekovići 1. juna 1943.

... Na dan dvadeset osmog maja ove godine pukovnik Beli predao ini je pismeno poruku Vrhovne Komande Britanskih Trupa na Srednjem Istoku koju je pukovnik Beli dobio radi sprovođenja u delo. . .

Đeneral Mihailović ne pretstavlja nikakvu vrednost kao borbena snaga zapadno od Kopaonika. Njegove jedinice u Crnoj Gori, Hercegovini i Bosni ili su likvidirane već, ili su u tesnoj saradnji sa Osovinom. Na sličan način jedva se može kazati da njegove jedinice u Hrvatskoj, Sloveniji i Slavoniji uopšte postoje. . .

i pritvoreni od Vlade Njegovog Veličanstva koja je besramno prekršila jugoslovenski suverenitet time što je pregovarala neposredno sa Sovjetskom vladom o jugoslovenskim unutrašnjim problemima. BBC je sa ogavnim cinizmom prestao da pomaže svetu srpsku stvar. Saveznička pohlepnost za prevarom zadovoljena je prevremenom, licemernom, protivujugoslovenskom aktivnošću partizana, ali neka Saveznici uvide da ništa što bi oni mogli da učine ili da zaprete, neće okrenuti Srbe od svoje zakletve i svete dužnosti da istrebe partizane. *Dokle god Italijani ostanu njegovi jedini dovoljni izvor koristi i pomoći uopšte*, ništa što bi Saveznici mogli učiniti neće ga navesti da promeni svoj stav prema njima. *Njegovi neprijatelji su partizani, ustaše, muslimani i Hrvati*. Kada bude sa njima raskrstio, on će se okrenuti na Italijane i Nemce. Na završetku je kazao da mu nije potrebna veza sa zapadnim demokratijama čiji je jedini cilj da dobiju rat o trošku drugih.

4. Vama je poznato da je politika vlade Njegovog Veličanstva od uvek bila da pruži đeneralu Mihailoviću svoju punu pomoć u njegovoj borbi protiv Osovine i da mu pruži svu moguću materijalnu pomoć. Za dve godine ona je sprovođila ovu politiku do krajnjih granica svoje moći i zbog toga je ona utoliko više zaprepasčena kada je videla reakciju đenerala Mihailovića. Ja uvidam da reći, izgovorene u ljutnji ne moraju da izraze promišljeni sud, i da se đeneral Mihailović može osećati privremeno ozlojeđenim usled male količine pomoći koju je na žalost bilo moguće u skorašnje vreme poslati iz razloga koji leže van vlasti Vlade Njegovog Veličanstva. Međutim, uvidećete da vlada Njegovog Veličanstva ne može da pređe preko ovoga izliva niti da prihvati bez objašnjenja i protesta jednu politiku koja se tako potpuno razmimoilazi sa njenom sopstvenom politikom. Ona nikad ne bi mogla opravdati niti pred britanskom publikom niti pred svojim drugim saveznicima nastavljajući pružanje pomoći jednom pokretu, čiji se vođa ne ustručava da javno izjavi da su njeni neprijatelji njegovi saveznici — da li privremeni ili stalni bespredmetno je — i da njegovi neprijatelji nisu nemački i italijanski napadači njegove zemlje, nego njegovi zemljaci Jugosloveni, a glavni među njima ljudi koji se u samom ovom trenutku bore i daju svoje živote da oslobode njegovu zemlju od jarma stranaca.

5. Ja ne verujem da ova politika ima saglasnost jugoslovenske vlade, niti da ona ma na koji način daje izražaja njenim pogledima; ali budući da je đeneral Mihailović ministar vojske u Vladi Vaše Ekselencije, osećam se primoranim da Vas izvestim o pogledima koje je on pre tako kratkog vremena izrazio i da predložim radi razmatranja od Vaše strane da jugoslovenska vlada odmah preduzme korake da se đeneral Mihailović potpuno i tačno obavesti o njenim sopstvenim pogledima o ovim stvarima i da se dadu instrukcije da od sada usvoji jednu liniju koja je više u skladu sa stavom jugoslovenske vlade i vlade Njegovog Veličanstva. Vi ćete, uveren sam, uvideti da, ako đeneral Mihailović nije voljan da promeni svoju politiku kako prema italijanskom neprijatelju tako i prema svojim jugoslovenskim zemljacima, možda će se pokazati potrebnim da vlada Njegovog Veličanstva revidira svoju sadašnju politiku favoriziranja đenerala Mihailovića uz isključenje ostalih pokreta otpora u Jugoslaviji.

Imam čast da budem, sa najvećim uvažanjem, pokorni sluga Vaše Ekselencije.

Vinston S. čerčil"

(Radoje i Živan Knežević, *Sloboda ili smrt*, Sijetl, 1982)

Po tačci drugoj odluke sa još većim čuđenjem primio sam zahtev da sa odanim oficirima i vojnicima idem u izgnanstvo na Kopaonik. . .

Kako prijateljima tako i neprijateljima ponosito uzvikujemo da mi svoje ideale nikada nećemo izneveriti po cenu potpunog našeg uništenja. Po gornjem zahtevu treba da celu Tugoslovensku vojsku od stotine hiljada ponavljam stotine hiljada boraca povučem u izgnanstvo na Kopaonik. Mali je Kopaonik da primi i deset, ponavljam deset hiljada boraca. . . gladnih, golih, bosih i bez municije. . . koji sada u Hercegovini brane svoje domove iz vrletnih Hercegovачkih planina i uzalud očekuju pomoć od svojih Saveznika. . . a kamoli i borce iz ostalih naših pokrajina. . .

Po tačci trećoj odluke Jugoslovenskoj Vojsci se daje oblast ograničena na Istoku Bugarskom granicom . . . na Sever do Dunava . . . na Zapad do Velike Morave i Ibra a na Jug do Skoplja. Ostala oblast Jugoslavije ima da se poveri Komunistima pod komandom robijaša Josipa 13ro/a zvanog Tito. Zahvaljujem na ovakvoj ponudi . . .

Osnovni zakon Jugoslavije i Jugoslovenska vojnička pravila imperativno (mi) nalažu da ovakav zahtev stavim na rešenje svome Vrhovnom Komandantu Njegovom Veličanstvu Kralju i Kraljevskoj Jugoslovenskoj Vladi pošto ovakvo rešenje ne spada u moju nadležnost. I po ovoj tačci poručujem da moji borci i ja nismo priznali kapitulaciju koju nam neprijatelj nameće a još manje da ćemo primiti kapitulaciju od strane Saveznika. . .
AVII, Reg. Br. 3/3—11, k-302.

DEPEŠA VILIJAMA DIKINA O RAZGOVORU S TITOM, 1943.

Sinoć sam potanko diskutirao s Titom. Opći položaj partizana je da su izbegli dosad najopasniji pokušaj da se unište njihove centralne snage. Sada prelaze od izravnih vojnih operacija na gerilsko ratovanje širokog opsega. Posebno se koncentriraju na linije komunikacija, industriju, rudnike koji rade za Nijemce. Detaljni planovi i zapovijedi se stvaraju brzo i ovamo mnogo dolaze. Bitno za efikasnost tih operacija: veze između Vrhovnog štaba i operativnih grupa su djelotvorne i brze. . .

Tito—Churchill — strogo tajno (izabrao i uredio D. Biber), Zagreb, 1981 (u daljem tekstu: D. Biber, *Tito—Churchill*), 4.

³ Glavni štab Hrvatske izvestio je Vrhovni štab NOV i POJ 24. aprila 1943. da se noću između 20. i 21. ovog meseca 1943. spustila kod Stupjanine blizu Brinja padobranima grupa (Pavlič Pavao, Simić Aleksandar i Pero Erdeljan) koje je mteresovala pruga Ogulin — Sušak. Erdeljan je član KP Kanade i učesnik španskog rata. (AVII, Fond NOR k. 6. I, reg. br. 9/1) U britanskim obaveštajnim krugovima verovalo se da u Jugoslaviji postoji — pored partizana i četnika — i treća grupa boraca koju sačinjavaju pripadnici HSS. Takve vesti su verovatno širili pripadnici HSS kao protivtežu Draži Mihailoviću. I Pavlič je tvrdio da je član KP Kanade. Oni su prošli kroz obuku od avgusta 1942. godine. Kao levičare Partija ih je poslala da pomognu borbu protiv Osovine. Oni su verovali da se bore i grupe HSS-a. Čim su došli u Egipat više nisu ni postavljali pitanje da se nađu kod Mihailovića. (AVII, Fond NOR. k — 6 I, reg. br. 27/1)

Tito je o njihovom dolasku obavestio Kominternu 26. aprila 1943. godine. Generalni sekretar je tražio da se preko KP Kanade proveri da li je ova grupa upućena u Jugoslaviju kao engleska misija, sa odobrenjem CK KP Kanade. Inače, Erdeljana su znali Košta Nađ i Ivan Rukavina još iz Španije. (ACK SKJ, Fond CK KPJ. — KI, 1943/118) Tito je izveštavao KI 28. aprila 1943. da je „posredova-

9. septembra 1943.

1. Maclean dolazi kao moj predstavnik Vrhovnom komandantu partizanskih snaga. Njegovo ovlašćenje dolazi od mene i obuhvaća sve britanske i savezničke oficire za vezu kod snaga pod Vašom komandom,

2. On će raditi u svojstvu šefa Savezničke misije kod Vas.

3. Njegove su funkcije:

A. da održava vezu između mene i Vas;

B. da se s Vama savjetuje o pitanjima opskrbe i prenosi Vaše zahtjeve meni;

C. da Vas stalno obavještava o britanskoj vojnoj politici;

D. da Vam u moje ime pruži svu pomoć koju može pri vođenju zajedničke borbe protiv s i a Osovine.

4. On bi trebao stići k Vama oko 15. rujna, a pratit će dva britanska štabna oficira, jedan američki oficir i četiri Britanca drugih činova.

Isto, 20.

IZVEŠTAJ BRIGADIRA FICROJA MAKLEJNA, ŠEFA SAVEZNIČKE VOJNE MISIJE PRI „PARTIZANSKOJ VOJSCI U JUGOSLAVIJI” O PARTIZANSKOM POKRETU U JUGOSLAVIJI

6. novembra 1943.

. . . Od samog početka partizanski pokret se temelji na zajedničkoj fronti koju vodi Komunistička partija u ličnosti Tita, vrhovnog koman-

njem nekih antifašista i Intelidžens Servisa došlo do mobilizacije ljudi po partijskoj liniji, zbog čega je došlo do rasepa u Partiji. Oni kažu da je engleska vlada saglasna da da pomoć, čim mi to zatražimo. Njihov je zadatak davati informacije o okupatorskim jedinicama, o NOVJ i komandnom sastavu." Tito je tražio mišljenje, jer nam je „tu mnogo štošta nejasno i sumnjivo". (ACKSKJ, Fond CK KPJ — KI, 1943/121)

Iz Titovog telegrama Glavnom štabu Hrvatske, upućenom sa Crnog jezera 21. maja 1943, vidi se da je posredstvom britanske misije dogovoreno da se misija „Typical” 24/25. maja 1943. spusti padobranima. Tito je odredio vreme za spuštanje noću između 22 i 02 časa, i to u međuprostoru Pijevija — Nikšić. (AVII, Fond NOR, telegrami VŠ NOV i POJ — G. Štabu Hrvatske, film 1, snimak br. 26.) Pre toga se, a na osnovu odobrenja Vrhovnog štaba, spustila u Hrvatsku 19. maja 1943. nova misija kojoj je na čelu bio kanadski major Vilijam Džons. Džons se odazvao na poziv SOE i poslat je u Jugoslaviju, gde je prvo delovao u Hrvatskoj, a kasnije u Sloveniji. Džons je predložio da se pošalje vojni predstavnik NOVJ u Kairo. (AVII, k. 6, reg. br. 19/1)

Tito je javio Hebrangu 23. maja 1943: „sporazumeli smo se sa Djedom da primite pomoć od Engleza, ali sve sa našim znanjem i odobrenjem” . . . „Bez našeg znanja nemojte praviti nikakve aranžmane." (ACKSKJ, Fond CK KPJ, 1943) O britanskom predlogu da NOVJ pošalje svog vojnog predstavnika u Kairo Tito je konsultovao Kominternu: „Molimo Vaše mišljenje po ovom pitanju, što je moguće prije". (ACKSKJ, Fond CK KPJ — KI, 1943/1942) Tito je 23. oktobra 1943. pisao generalu H. Vilsonu da šalje misiju u sastavu Vladimir Velebit, Ivan Ribar i Miloje Milojević kao misiju Vrhovnog štaba NOV i POJ kod Glavnog savezničkog komandanta za Sredozemlje. Zadatak misije je bio da upozna saveznike sa potrebama i snabdevanjem NOVJ, a na drugoj strani bila je ovlašćena da objasni i politička stanovišta narodnooslobodilačkog pokreta, te da informiše političke faktore saveznika. (Arhiv J. B. Tita)

danla partizanskih snaga, i njegovih glavnih političkih i vojnih savjetnika. Titov identitet je tajna. Zna se da je čovjek iz naroda i da je radio ilegalno kao komunistički agent još od prošlog rata. On je vjerovatno zaista Josip Broz, zagrebački metalski radnik kojega je, nakon što je proveo nekoliko godina u Sovjetskom Savezu, Kominternu 1937. poslala u Jugoslaviju da reorganizira i preuzme vodstvo ilegalne jugoslovenske Komunističke partije, Iako je u prvom redu političar, bez ikakva ranijeg iskustva kao vojni komandant, on od samog početka lično vodi i pomaže u operacijama svojih snaga, a njegov načelnik štaba i drugi vojni savjetnici imaju drugorazrednu ulogu. U političkim i administrativnim stvarima, iako nema druge funkcije osim funkcije vođe Komunističke partije, on je dominantna ličnost. Kao vođa uživa nepodijeljenu ljubav svojih pristaša za koje je postao legendarna ličnost. Izgledom on je razborit muškarac između 45 i 50 godina, uredno obrijan, čist, sijede kose, te daje dojam inteligencije i odlučnosti. Iako u razgovoru jasno pokazuje svoje stajalište o nekom predmetu, uvijek sam osjetio da je razuman i prijazan, sa širokim shvaćanjem vojnih i političkih problema i vrlo jakim smislom za humor.

Vojna i politička struktura koju su Tito i njegove pristaše izgradili ni iz čega u dvije godine bez pomoći izvana na teritoriju koji je neprijatelj okupirao, impresivna je. Mnogo onoga što je postignuto može se zahvaliti tradicionalnoj ljubavi prema slobodi naroda Jugoslavije, a mnogo vodstvu i sposobnosti Tita i mnogih mladih ljudi koji su oko njega na odgovornim položajima, ali možda najveći dio možemo zahvaliti ogromnom oduševljenju svih za novu Jugoslaviju koju stvaraju i njihovoj nepokolebljivoj vjeri u budućnost. Upravo to oduševljenje i vjera najprije zadive promatrača i uvjere ga jednako kao i stvarna dostignuća partizana da ovdje postoji nešto značajnije nego što se obično misli vani u svijetu...

Pokret je ipak u svojoj biti revolucionaran. Jugoslovenski komunisti se koriste iskustvom drugih; počeli su ondje gdje su prestali njihovi ruski drugovi, te ne smatraju da je potrebno progoniti i time odulečiti cijele grupacije stanovništva, ali ne dolazi u obzir povratak na stari poredak. Naročito se jak naglasak stavlja na potrebu novog rješavanja nacionalnosti u Jugoslaviji. .. Zamišlja se federalni sistem u kojem će i Srbi, Hrvati i Slovenci uživati jednaka prava i imati dobre međusobne odnose pod centralnom vladom, te ni jedan narod neće gospodariti ostalima. Istovremeno, partizani oštro osuđuju separatističke tendencije i ukazuju na jedinstvo i sklad koji vlada u njihovim vlastitim redovima, gdje su dobro zastupljene sve razne nacionalnosti. Srbi zapravo prevladavaju.

Za razliku od njihova stava prema strankama i organizacijama koje su prišle njihovu Narodnom frontu protiv sila Osovine, partizani se kunu na vječnu mržnju prema Nediću, Paveliću, Mačeku i Mihailoviću. ..

Nažalost, javnom podrškom Mihailoviću kralj Petar je također izazvao duboku uvredu i pojačao uvjerenje da bi povratak dinastije značio povratak na velikosrpsku politiku i stari poredak. Osim toga partizani niti ne osjećaju da imaju nešto zajedničko s kraljem koji uopće ne sudjeluje u njihovoj borbi za slobodu i koji bi, po njihovu sudu, čak i da im se pridruži u ovom odlučnom času stigao dvije godine prekasno. Međutim, partizanska propaganda se vrlo obzirno uzdržava od napada na Njegovo Veličanstvo te je jasno da partizanski vođe ne žele da se

pitanje monarhije potakne sada, jer je njihov stav da o toj stvari moraju u svoje vrijeme slobodno odlučiti narodi Jugoslavije. . .

Sada Velika Britanija daleko zaostaje za Rusijom u uvažavanju partizana. U prvom redu kao kapitalistička i neslavenska država mi smo u nepovoljnom položaju. Nadalje, partizane zbunjuje naša trajna pomoć Mhailoviću iako on surađuje sa silama Osovine i ne upotrebljava oružje koje mu šaljemo ni protiv koga osim protiv samih partizana. Iako bar Tito razumije prirodu i opseg naših obaveza prema kralju i jugoslovenskoj kraljevskoj vladi te iako je spremno prihvatio moje uvjeravanje da vlada Njegova Veličanstva želi da jugoslovenski narod slobodno izabere vlastiti tip vlade, mnogi borci očito sumnjaju da im silom želimo nametnuti prijašnji režim, sa svim zlima i Mihailovićem povrh svega. . .

Gledajući u budućnost, razlozi za iskrenu podršku partizanima su jednako jaki. Izgleda da ne postoji sumnja da bi jedino velika oružana intervencija mogla spriječiti da partizani preuzmu vlast u Jugoslaviji čim Nijemci budu konačno istjerani. U stvari; oni već uspješno kontroliraju velika područja. Osim toga mogu računati na snažnu podršku naših sovjetskih saveznika. S druge strane, Mihailović je potpuno izgubio ugled u očima većine stanovništva i ni u najpovoljnijim okolnostima ne bi imao izgleda da ujedini zemlju. U svakom slučaju, njegova je politika velikosrpska, protuhrvatska i vrlo reakcionarna, pa stoga nije u skladu s našim ciljevima. Podrška koju mu dajemo može samo produžiti postojeće unutrašnje razmirnice i time nanosimo štetu svom položaju kod partizana i sve ih više tjeramo na zaključak da je Sovjetski Savez njihov jedini prijatelj, a za uzvrat ne dobivamo odgovarajuću korist.

S druge strane, kad bismo napustili Mihailovića i istovremeno bitno povećali materijalnu pomoć partizanima ne bismo samo pomogli jugoslovenski doprinos ratnim naporima Saveznika, već bismo na čvrstoj osnovi uspostavili anglo-jugoslovenske odnose koji bi silno koristili učvršćenju našeg položaja na Balkanu nakon rata.

U tim okolnostima dajem slijedeće preporuke:

1. da se prekine podrška Mihailoviću;
2. da bitno povećamo pomoć partizanima;
3. da se posebno, bez daljnjeg odlaganja organizira efikasan sistem opskrbe morskim putem u velikim razmjerama;
4. da se napadaju iz zraka prikladni ciljevi u Jugoslaviji kad god je moguće;
5. Da emisije BBC i drugo publiciranje budu na liniji politike vlade Njegova Veličanstva.⁴

N.d., 29—37.

⁴ Britanska politika je sa iskrcavanjem zapadnih saveznika na sever Afrike i približavanjem kraja bitke za Tunis sve više pažnje obraćala na Balkan. Na sastanku Ruzvelta i čerčila u Kazablanki januara 1943. donesena je odluka da se zapadni saveznici iskrcaju na Siciliju. Nemci su mogli očekivati narednu invaziju na više tačaka Mediterana: od Španije i Italije do Grčke, Jugoslavije i Albanije. Otuda njihova žurba da u dobro pripremljenim fazama jedinstvene ofanzive: „Vajs 1“, „Vajs 2“ i „Švarc“ razbiju partizanske snage i četnike. Četnici su žurili da se u okviru velikih neprijateljskih ofanziva unište partizani kao glavni suparnici. Oni su u zimu 1942—1943. izveli jednu od najvećih prinudnih mobilizacija boraca za pohod na Bosnu i Hercegovinu. U britanskom štabu se od decembra 1942. nalazio britanski pukovnik S. V. Bejli kome nije bila nepoznata ova kampanja čet-

nika i njihova saradnja sa Italijanima koji su ih kamionima i brodovima prebacivali u rejon budućih borbi. Britanska politika prema Jugoslaviji je počela marta 1943. da st- ,nenja. Na nju je uticalo više faktora: snaga NOVJ, saznanje da oni nose glavni ceret borbe protiv okupatora, probijanje istine o Draži Mihailoviću u zapadnom javnom mnenju, insistiranje Sovjeta u političko-diplomatskim akcijama da sve snage otpora aktivno učestvuju u antifašističkom ratu, slabost četnika — kao vojne snage — i njihova otvorena kolaboracija sa okupatorima. Mihailović nije bio raspoložen da aktivira svoje snage za britanski račun u borbi protiv okupatora i na rušenju važnih objekata dok je tekla bitka za Francusku Severnu Afriku, iako su Britanci to od njega tražili. Četnici kao izrazito šovinistički pokret, nisu mogli predstavljati narode Jugoslavije. Britanskog premijera su zaprepastile Mihailovićeve izjave februara 1943. u Lipovu kod Kolašina da su mu komunisti i Hrvati glavni neprijatelji, a Italijani saveznici. Mihailovićeви pokušaji da se samostalno ponaša nailazili su na sve veće britansko nezadovoljstvo. Katastrofalni poraz četnika na Neretvi i Drini uverio je oba strana faktora, Britance i Nemce, da je glavna snaga u Jugoslaviji — NOVJ. Stoga su Britanci počeli da razmišljaju kako bi s njom uhvatili vezu, a Nemci su plan o likvidaciji četnika preinačili u plan za uništenje NOVJ, pošto su u Hercegovini i Kolašinu, bez obzira na suprotstavljanje Italijana, razoružali deo četnika sa Pavlom Đurišićem na čelu. Britanska politika usmerena je u novoj situaciji na uspostavljanje dodira i sa narodnooslobodilačkim pokretom i sa četnicima. Britanci šalju misije i jednom i drugom pokretu. Plan razdvajanja četnika od partizana na osnovu naređenja britanskih vojnih faktora da se četnici povuku istočno od Kopaonika (Ibarski telegram) jer nemaju snagu u ostalom prostoru Jugoslavije, kasnije je povučen. Protiv ovog naređenja britanskih vojnih krugova izjasnio se Draža Mihailović. Ova podela je prvi put sadržavala u sebi klicu teritorijalne podela Jugoslavije. Britanci su kasnije stornirali Ibarski telegram, polazeći i od naknadne procene da bi takvim rešenjem praktično priznali pravo narodnooslobodilačkom pokretu na zapadni deo Jugoslavije. Dolaskom Stjuartove i Dikinove misije krajem maja 1943. uspostavljene su veze između Vrhovnog štaba i britanske komande na Bliskom istoku. Do faktičkog priznanja NOVJ dolazi septembra 1943. kada se u Jugoslaviju spustio brigadir Ficroj Maklejn, koga čerčil naziva „ambasadorom — vodom“. Izveštaji Dikina i Maklejna pomogli su da se uvidi da su partizanske snage najjači vojni faktor otpora, da su četnici ogrezli u kolaboraciju, da je narodnooslobodilački pokret osobena, samostalna snaga, nezavisno od uticaja sovjetske doktrine i prakse u narodnooslobodilačkom pokretu i da će NOP sutra biti vladajući faktor u Jugoslaviji. U tom smislu karakterističan je izveštaj američkog majora Lina Feriša, koji je trezveno sagledao snagu narodnooslobodilačkog pokreta i o tome izvestio svoj centar u SAD. Ferišev izveštaj Ruzvelt je, prema Carlsu Bolenu, predao Staljinu na Teheranskoj konferenciji, gde je došlo do de iure priznanja NOVJ kao ravnopravnog vojnog činioca antifašističke koalicije. U novoj situaciji Britanci su se odlučili za politiku kompromisa prema Jugoslaviji koja je podrazumevala omekšavanje komunista i simbiozu narodnooslobodilačkog pokreta i njegovih ustanova sa građanskim antifašističkim snagama, pod kojima je čerčil računao i na pripadnike kvislinskih formacija. Politika spasavanja monarhije nije bila karakteristična samo za Jugoslaviju već i za susedne zemlje: Grčku i Italiju. Britanci su u ovim trima zemljama pokušavali da obezbede sporazum konzervativnih monarhističkih snaga sa progresivnim snagama, koje su oličavali komunisti, republikanci i demokrati. Britanskoj politici kompromisa prišao je decembra 1943. i SSSR.